

Vítězslav Sommer a kolektiv, *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*. NLN & ÚSD: Praha 2019, 290 stran.

Michal Kopěček (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Argo & ÚSD & FF UK: Praha 2019, 370 stran.

Autorka je profesorkou dějin a teorie umění na Vysoké škole umělecko-průmyslové v Praze. Recenze byla napsána v rámci grantového úkolu AGS UMPRUM „Průzkum k Dějinám českých dějin umění II 1970–1989“.

Recenze

milena.bartlova@umprum.cz

Dlouhá změna v dějinách (umění a architektury)

Milena Bartlová

S datem 2019 vyšly dvě knihy, jež napsala skupina sedmi historiků a jedné historičky střední a mladší generace. Přinášejí zásadní nové pohledy na politické, sociální i v širším smyslu kulturní prostředí bývalého Československa zejména v době tzv. normalizace (či konsolidace) a přestavby, tedy sedmdesátých a osmdesátých let minulého století. Obě knihy představují skutečné týmové projekty, nejsou pouhým souborem statí dodatečně zastřešených společným heslem. Autoři sice nezbytným způsobem přizpůsobovali výzkum specifickým tématům a odpovídajícím pramenům, ale usilovali o společné pojetí. To v obou knihách formulují metodologické úvody, důkladně poučené mezinárodní scénou. Prostředím výzkumu byl Ústav soudobých dějin AVČR s přesahem do Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filosofické fakulty Karlovy univerzity, odkud vyšly v posledních letech i další knihy, které revidují černobílé představy o době státního socialismu – jmenujme za všechny *Československé spartakiády* Petra Roubala či *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech* Matěje Spurného (obě z roku 2016). Mým cílem v následujícím textu nebude standardní oborová recenze, nýbrž se pokusím ukázat, jak a čím mohou být obě knihy přínosné pro tuzemské studium dějin umění a architektury. Nejprve proto čtenářstvo s oběma knihami ve stručném přehledu seznámím, a pak se obrátím k tomu, jaké jsou možnosti recepce v prostředí dějin umění a architektury.

Klíčem k originalitě obou titulů je perspektiva, s níž obě knihy pracují, totiž historický průzkum činnosti expertů.

Expertní činnost chápou jako zvláštní společenské pole, které se nachází na pomezí akademického prostředí, politiky a médií. Experta definuje především jeho jednání coby aktéra, který pomocí určitého vědění vycházejícího z vědeckých výzkumů, zasahuje do veřejné sféry. [...] Expertní činnost není demokratická, či nedemokratická, není

Dlouhá změna v dějinách
(umění a architektury)

automaticky ani zdrojem útlaku, ani pramenem svobody, vždy záleží na konkrétní politice expertizy, jež přenáší vědecké poznatky do každodenního vládnutí.⁽¹⁾

Tato perspektiva totiž oběma týmům umožnila zkoumat státní socialismus tak, že se mohly vyhnout aktuálně politicky instrumentalizované polarizaci historického studia jako buď dějin útlaku a totalitní nadvlády komunistů, anebo jako dějin každodennosti, kterým může hrozit uvíznutí v individualizovaném detailu. Zdá se, že by vskutku mohlo jít o šťastnou volbu, která poskytuje vědecky fundovanou pozici bádání, jehož výsledky nenarážejí v mediálním prostoru na konflikt obou krajních pozic. Přesto – či spíše právě proto – mohou obě knihy přinášet výsledky, které jsou až překvapivě radikální ve vztahu k aktuální potřebě vymanit samotný zvrat „sametové revoluce“ spolu s následujícími politicko-ekonomickými přeměnami devadesátých let z nostalgické mytizace. Teprve to umožní se vši důsledností porozumět tomu, jaké základy byly tehdy položeny našemu dnešku. Už samotná tato odvaha by se v nejširším smyslu měla stát inspirací pro řadu historických oborů včetně těch uměnovědných, pokud usilují o to, aby dosah jejich výsledků překročil meze úzkých odborných okruhů.

Od vědecko-technické revoluce k technokracii

Díky ironicky aktualizovanému titulu se o něco větší veřejné pozornosti dostalo menší (a čtivější i „čitelnější“) z obou knih. *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989* napsali Vítězslav Sommer, Matěj Spurný a Jaroslav Mrňka. Již z dat v podtitulu vyplývá, že jejich pozornost zabírá větší časový rozsah. Kniha ukazuje, jak technokratické vládnutí, odvolávající se na závaznost

vědecké expertizy, řešilo v polovině padesátých let krizi stalinismu. Pozorně sleduje kontinuitu mezi počátky zájmu o „vědecko-technickou revoluci“ v reformním procesu šedesátých let a převládnutím depolitizované technokracie v letech konsolidace; osobně ji ztělesňovala životní dráha mezinárodně významného teoretika Radovana Richty. Závěr knihy nese podtitul „Rozpad technokratického socialismu a dlouhý život technokracie“ a shrnuje druhý moment historické kontinuity přes či skrze politický zlom roku 1989. Ukazuje se zde, že asociace titulu knihy s heslem Andreje Babiše není jen přitažlivou hříčkou, ale že vystihuje důležitost přetrvávající dominance technokratického myšlení a vládnutí v postsocialistickém Česku. Autoři ukazují, že důvěra v technokracii patří neoddělitelně k éře organizované modernity dvacátého století, tvoří její „pokrokové“ jádro a byla přítomna v československé politicko-ekonomické realitě již v první polovině století. Ani plánování ekonomiky není pouhým výplodem centrálně řízeného hospodářství státního socialismu.

Největší prostor kniha věnuje zkoumání vědeckého řízení, plánování a s ním spojené prognostiky po politické změně roku 1969. Cílem vědeckého řízení byla harmonická společnost, a právě proto postupně zasahovalo stále hlouběji do soukromých životů: mělo se zajistit hladké a uspokojivé zásobování potravinami i spotřebním zbožím, moderní kultura bydlení pro všechny, stejně jako vyrovnání životních možností ve městě a na venkově. Tváří v tvář prohlubujícím se dysfunkcím plánované ekonomiky důvěra stranického a vládního řídicího centra ve spásné možnosti vědeckého řízení společnosti jako celku paradoxně neklesala, nýbrž rostla. Před koncem osmdesátých let však už bylo jasné, že racionalistické a technokratické pojetí společnosti narazilo na limity „existenciální“ přijatelnosti pro velkou část obyvatelstva. Stalo se tím, vůči čemu se začaly vymezovat různorodé opoziční aktivity, které se pak slily ve zvratu „sametové revoluce“. Jejich důležitým polem byla kultura, včetně bydlení a urbanismu.

Druhá z obou knih, unikla, zdá se, pozornosti širší veřejnosti. Její podtitul přitom naznačuje, že se výše zmíněné klíčové otázce kontinuity přes zvrát počátku devadesátých

let věnuje cíleně, podrobněji, a v důsledku ji osvětluje ostřeji: *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Vedoucí výzkumného týmu Michal Kopeček kromě metodologického úvodu s přehledem zahraniční literatury napsal také kapitoly věnované právní vědě, sociologii a (spolu s Václavem Ramešem) socialistické teorii řízení, jež se počátkem devadesátých let transformovala v „neoliberální manažerismus“. Tomáš Vilímek charakterizuje funkce a postavení podnikového managementu. Tři kapitoly v poslední třetině knihy se věnují expertním oblastem na okraji mainstreamu a mají svými tématy nejbližší k umělecko-historickému zájmu: Adéla Gjuríčová zkoumá psychoterapii a její formální i neformální komunitu, Matěj Spurný se zabývá ekologií včetně zdola organizovaných hnutí, a Petr Roubal píše o urbanismu a sporech o „modernizaci“ některých pražských čtvrtí. S některými výkyvy se Kopečkův tým více nežli Sommerův věnuje i „lidskému rozměru“ expertních komunit či milieu.

Výsledky výzkumu jsou v obou knihách analogické. Etablování expertů sociálních a technických oborů – především ekonomie, ale i sociologie, práva, teorie řízení, hygieny či urbanismu – jako specifické, vlivné a de facto i vládnoucí komunity vytvořilo v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let pevnou základnu fungování společnosti. Je snadno pochopitelné, že ji nenarušila politická změna konce roku 1989, méně intuitivní může být, že přetrvávala i změnu majetkových poměrů a fundamentální transformaci socialismu v kapitalismus. Důvodem je zřejmě programová depolitizace této expertní sféry, jež byla přitažlivá v letech konsolidace a jež i dnes usnadňuje výše zmíněné zaujetí výzkumné pozice mimo mediální polarizaci.

Historie není pozadí

Nechtěl-li historičky a historikové dějin umění a architektury při své práci tak zásadní poznatky nechávat stranou, mohou často narazit na problém určitého způsobu práce s historiografickými publikacemi, jenž u nás patří již řadu

desetiletí k metodické průpravě, získávané při studiu oboru dějin umění.⁽²⁾ „Historická fakta“ se v tomto rámci považují za „objektivní oporu“ uměleckohistorického výkladu a vybírají se „hotová“ z publikací „čisté historie“. Není přitom zvykem uvažovat o tom, že by autoři a autorky oněch publikací mohli patřit k specifickým metodologickým školám a směrům nebo reprezentovat diferencované pozice. Historiografické vědění se v tomto konvenčním modu recepce považuje za „historická fakta“, která jako taková reprezentují „objektivní poznání“. Pro získávání informací o politickém, ekonomickém a sociálním světě československého státního socialismu proto v tomto prostředí optimálně vyhovovaly především svazky textů Karla Kaplana, psané autoritativním jazykem s moralizujícím podtónem a nezatěžující čtenářstvo nejednoznačnostmi či složitější argumentací. V této konfrontaci musí historičky a historici umění při recepci – nejen – recenzovaných knih především přivyknout jazyku, stylu myšlení a kategoriím novějších historiografických směrů. První rovina, na níž by mohli a měli historikové a historičky dějin umění a architektury v době státního socialismu a raného postsocialismu, tedy druhé poloviny dvacátého století, s užitekem čerpat, je poznání plurality a různorodosti historiografických metod, pozic a kategorií, jež dnes podmiňují vznik historického vědění.⁽³⁾ Znamená to číst tyto a podobné svazky jako (pseudo)narativní celky a nedělat si hned starosti s tím, že přečtená „fakta“ nebude možné přímo pro konkrétní uměleckohistorickou práci použít.

Druhá rovina recepce naopak takové specifické poznání přinese. Tím nejpodstatnějším je skutečnost, že nelze relevantně nahlížet na svět státního socialismu jako na antagonisticou sestavu ovládaných a ovládajících, ale že je nutné brát se vši vážností vlastní ideovou náplň oné doby, její ideály i sebekritiku, vedle neúspěchů i úspěchy, spolu s útlakem

Dlouhá změna v dějinách
(umění a architektury)

2 Srov. Milena BARTLOVÁ, „Lucie Storchová a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*“ [recenze], *Umění*, roč. 63, 2015, s. 104–106.

3 Pro úvod do tématu lze doporučit například: Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Univerzita Karlova 2014.

i rozměry emancipace, nejen omezení, ale i šance. Je dobré vědět, že zdánlivě pevné chronologické milníky představují spíše orientační data v plynulé síti kontinuit a diskontinuit.⁽⁴⁾ Ideologické proklamace se nikdy nerovnaly reálné praxi. Lidé – v recenzovaných knihách zejména experti – se pohybovali ve své době a ve svém prostředí s různými motivacemi a tak, aby dosahovali maxima svých oprávněných cílů, a vyhýbali se překážkám. Všechny tyto roviny lze přiměřeným způsobem a po úpravě toho, co je v úvaze nutné změnit, aplikovat i na svět umění a architektury.

Není přitom nutné a nebylo by ani v žádném směru vhodné vzdávat se specifčnosti poznávacích metod dějin umění a architektury. Přístup, který nepovažuje historické vědění za „pozadí“, před nímž se odděleně odehrává autonomní vývoj výtvarných forem a významů, nýbrž který počítá s tím, že historie je vždy *uvnitř* uměleckohistorické analýzy, patří v rámci oboru k legitimním a dobře propracovaným metodám.⁽⁵⁾ V tomto konkrétním směru budou nejvíce přínosné kapitoly, které Matěj Spurný a Petr Roubal věnovali proměnam městského plánování, stavebnictví a bydlení. Osobně se domnívám, že vynikajícím podnětem k prověření osobitosti uměleckohistorického poznání a jeho posunutí na novou úroveň se může stát důkladná konfrontace těchto textů s těmi, jež vyšly v publikacích nedávného výzkumného projektu *Paneláci*.⁽⁶⁾ Neměli bychom zakrývat zřejmé rozpory obou pojetí, ale nemusíme se ani spokojit se vzájemným míjením či s představou, že by se to uměleckohistorické vyčerpávalo vytvořením stylových klasifikací na základě kritéria krásy.

4 K tomu viz zejména Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: Argo, 2018.

5 Viz dnes již klasické práce Michaela Baxandalla, v češtině výbor, jež jsem připravila k vydání a opatřila předmluvou: Michael BAXANDALL, *Intelligence obrazu a jazyk dějin umění*, Praha: UMPRUM 2019.

6 Lucie SKŘIVÁNKOVÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Martina KOUKALOVÁ – Eva NOVOTNÁ, *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum 2018.